

Content Analysis of First and Secondary Textbooks Based on Attention to Political and Religious Participation (Case Study: Social Studies and Sociology Textbooks)

Zhila Farahbakhsh^{*1}, Shahram Ranjdust²

1. Master's student in Curriculum Planning, Marand branch, Islamic Azad University, Marand, Iran.
2. Academic staff of Curriculum Planning Department, Marand branch, Islamic Azad University, Marand, Iran.

Corresponding author:

Zhila Farahbakhsh

Received:2022/07/13

Accepted:2022/08/18

Published:2023/08/23

Abstract

Background and Objectives: The purpose of this study is to analyze the content of the first and second secondary books based on political and religious participation (Case study: social studies and sociology books)

Methods: The present study is descriptive in terms of applied purpose, qualitative in nature and descriptive in terms of data collection method. The statistical population of the present study was the textbooks of the first and second year of high school. Social studies and sociology textbooks were considered as examples. The research tool is a content analysis checklist whose validity has been confirmed by experts and its reliability using a composite reliability coefficient of /78.

Findings: Estimated. Descriptive statistics as well as Chi-square test and Friedman test were used to analyze the data. The results showed that in the component of political

Conclusion: The results showed that in the component of political participation, the highest frequency was related to participation in marches with 6 cases and the lowest frequency was related to the commemoration of revolutionary and religious occasions and membership in political institutions with 0 cases. In the component of religious participation, the highest frequency is related to spending on religious ceremonies with 6 items and the lowest frequency is related to Friday prayers, revival night ceremonies, religious holidays, I'tikaaf ceremonies, holding religious ceremonies at home, enjoining the good and forbidding the evil. Payment of khums, zakat and jihad with 0 items. Also, the results of X₂ test showed that there is no significant difference between the level of attention to the components of political and religious participation in the studied books of the first and second secondary school.

Keywords: content analysis, junior high school, junior high school, political participation, religious participation

مقاله پژوهشی

تحلیل محتوای کتب متوسطه اول و دوم بر اساس توجه به مشارکت سیاسی و دینی (مطالعه موردی: کتب مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی)

ژیلای فرحبخش*^۱، شهرام رنجدوست^۲

۱. * دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، واحد مرنند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرنند، ایران.

۲. هیات علمی گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرنند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرنند، ایران.

*نویسنده مسئول: ژیلای فرحبخش

دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۰۹

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷

انتشار: ۱۴۰۲/۰۶/۰۱

چکیده
<p>زمینه و اهداف: هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتب متوسطه اول و دوم بر اساس توجه به مشارکت سیاسی و دینی (مطالعه موردی: کتب مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی) می‌باشد.</p>
<p>روش‌ها: پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، از نظر ماهیت از نوع کیفی و از لحاظ روش جمع‌آوری داده‌ها، توصیفی از نوع تحلیل محتوا است جامعه آماری پژوهش حاضر، کتاب‌های درسی دوره اول و دوم متوسطه بود. کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی به عنوان نمونه در نظر گرفته شد.</p>
<p>یافته‌ها: بازار پژوهش چک‌لیست تحلیل محتوا است که روایی آن توسط متخصصین مورد تایید قرار گرفت و پایایی آن با استفاده از ضریب پایایی مرکب ۰/۷۸ برآورد شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از آمار توصیفی و همچنین آزمون خی دو و آزمون فریدمن استفاده شد.</p>
<p>نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که در مولفه مشارکت سیاسی، بیشترین فراوانی مربوط به شرکت در راهپیمایی‌ها با ۶ مورد و کمترین فراوانی مربوط به گرامیداشت مناسبت‌های انقلابی و مذهبی و عضویت در نهادهای سیاسی با ۰ مورد است. در مولفه مشارکت دینی، بیشترین فراوانی مربوط به هزینه کردن در مراسمات مذهبی با ۶ مورد و کمترین فراوانی مربوط به نماز جمعه، مراسم شب‌های احیا، اعیاد مذهبی، مراسم اعتکاف، برگزاری مراسم دینی در منزل، امر به معروف و نهی از منکر، پرداخت خمس و زکات و جهاد با ۰ مورد می‌باشد. همچنین نتایج آزمون خی دو نشان داد که تفاوت معناداری بین میزان توجه به مولفه‌های مشارکت سیاسی و دینی در کتب مورد مطالعه دوره متوسطه اول و دوم وجود ندارد.</p>
<p>کلمات کلیدی: تحلیل محتوا، دوره اول متوسطه، دوره دوم متوسطه، مشارکت سیاسی، مشارکت دینی</p>

مقدمه

هدف از تاسیس مدرسه تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان در ابعاد مختلف علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است. دانش آموز به عنوان یک کلیت انسانی دارای کرامت و هویت است و هیچ‌گاه نباید به عنوان یک ابزار که قابل هدایت به هر جهت و یا کارکردی است نگریده شود. در اهداف کلان آموزش و پرورش کشور و چشم‌انداز نوین به آن و سند تحول، تربیت سیاسی دانش‌آموزان از اولیویتی خاص برخوردار است. این تربیت سیاسی به معنای ایجاد زمینه‌های رشد، آگاهی، دانایی، ارتقای قدرت تشخیص، تقویت اراده، گسترش روحیه نقادی، پرسشگری و پژوهشگری است و دموکراسی به‌عنوان یک ضرورت زندگی جمعی بدون مشارکت امکان‌پذیر نیست و مشارکت هم یک مهارت است که باید آموخته شود و این مهم در پرتوی تربیت سیاسی قابل تحقق است (نکونام، ۱۳۹۴).

مشارکت به معنی به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است (محسنی و جارالهی، ۱۳۸۲) و مفهومی پیچیده و چندبعدی است، که هر جامعه‌ای نسبت به قوام خود، از سطوح مختلفی از آن در ابعاد مختلف برخوردار است. به‌طوری‌که مشارکت افراد یک جامعه در ابعاد مختلف آن سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی از شاخصه‌ها مهم توسعه‌یافتگی محسوب می‌شود (خوش‌فر و همکاران، ۱۳۹۶). مشارکت عملی جمعی، آگاهانه و داوطلبانه است که در بردارنده دخالت شهروندان در امور عمومی و در سطوح مختلف تصمیم‌گیری‌های اداری و سیاسی و انداختن رأی به صندوق تا مساعدت مستقیم نسبت به ارضای نیازهای اجتماعی و همچنین دخالت مردم در کارکرد سازمان‌هایی است که حیات کاری‌شان به آن بستگی دارد. علاوه بر این مفهوم مشارکت درگیری مردم در سازمان‌های مذهبی و غیرمذهبی، انجمن‌ها و جنبش‌هایی از همه نوع که حیات اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند، اما مستقیماً به توزیع قدرت مربوط نمی‌شوند و جنبش‌هایی که زندگی خصوصی را متأثر می‌سازند ولی به طور مستقیم با اهداف اقتصادی مرتبط نیستند، را در بر می‌گیرد. دایرة‌المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی، مشارکت سیاسی را چنین تعریف کرده است: مشارکت سیاسی، شامل فعالیت‌های اختیاری صورت گرفته توسط توده مردم برای تأثیر بر سیاست عمومی است؛ این تأثیر می‌تواند به صورت مستقیم یا به صورت انتخاب شخصی باشد که سیاست‌گذاری می‌کند. مثال این فعالیت‌ها شامل رأی دادن در انتخابات، کمک کردن به یک رقابت سیاسی، کمک مالی به یک کاندیدا، تماس با مقامات، اعتراضات و... است. گیدنز^۱ نیز مشارکت سیاسی را به مثابه یک حق سیاسی مورد توجه قرار داده و در تعریف آن می‌نویسد: حقوق مشارکت سیاسی، مانند حقوق سیاسی، حق رأی در انتخابات ملی و محلی است که شهروندان ملی و محلی دارا هستند (غفاری و کاویانی، ۱۳۹۰؛ هدیانساه^۲، ۲۰۲۲).

مشارکت سیاسی دانش و رفتار درگیر در فعالیت‌های سیاسی است و فعالیت‌های داوطلبانه‌ای است که در آن فرد در انتخاب مسئولین شرکت می‌کند و به طور مستقیم یا غیرمستقیم سیاست‌های عمومی را تدوین می‌کند. این بدان معناست که مشارکت افراد در سطوح مختلف نظام سیاسی امری ضروری است. علاوه بر این، مشارکت سیاسی یک حق مشروع برای همه شهروندان است، انتخاب آنها از اعضای دولت و تصمیم‌گیرندگان بر اقدامات آنها تأثیر می‌گذارد (آلیمات^۳، ۲۰۱۹). مشارکت سیاسی به میزان زیادی بیان‌گر نوع نظام سیاسی در هر

1 . Giddens

2 . Herdiansah

3 . Alelaimat

جامعه‌ای می‌باشد و علاوه بر این رابطه تنگاتنگی با مشروعیت نظام سیاسی دارد. براساس تئوری‌های سیاسی میزان مشارکت سیاسی متوسط و بالا تا حدودی بیانگر میزان مقبولیت و مشروعیت ساختار رسمی قدرت است. مشارکت سیاسی دارای سطوح متفاوتی است که از درگیر شدن فعال فرد و احراز نقش‌های سیاسی تا حالت انفعال یعنی عدم درگیری فرد را شامل می‌شود. با رونق فزاینده بحث مشارکت سیاسی در دهه‌های اخیر، هم‌اکنون این بحث یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مفاهیم در علوم سیاسی و اجتماعی واقع شده است؛ به طوری که امروزه متفکران و صاحب‌نظران توسعه، مشارکت را از مهمترین ارکان توسعه می‌دانند که از ضرورت‌های جدانشدنی و انکارناپذیر نظام‌های سیاسی در قرن حاضر است؛ تا جایی که اصلی‌ترین شاخص توسعه یافتگی سیاسی در جهت پاسخ به نیاز فزاینده مشارکت سیاسی و نهادینه کردن آن در قالب نهادهای مدنی، جریان دارد (محمدی، ۱۳۸۸). آموزش باعث مشارکت سیاسی می‌شود زیرا دانش سیاسی و مهارت‌های مدنی را افزایش می‌دهد (لودر و همکاران^۱، ۲۰۱۴) و از آنجایی که دانش‌آموزان مقدار قابل توجهی از روز را در مدرسه می‌گذرانند و تحصیل در مدرسه تأثیرات متعددی بر فرآیند اجتماعی شدن سیاسی دارد، از جمله تعاملات رسمی و غیررسمی با معلمان و همسالان، بحث در مورد دیدگاه‌های فردی و ایجاد ائتلاف و سازش فراهم می‌کند (پروکسچووا^۲، ۲۰۲۱).

از طرف دیگر، در جامعه‌ای نظیر ایران که در آن نهاد دین به عنوان یک مؤلفه‌ی مهم زندگی جمعی ایفای نقش می‌کند، می‌توان اهمیت نقش دین و مذهب را در شکل‌گیری، تداوم و تکوین سرمایه‌ی اجتماعی کاملاً منحصر به فرد و متمایز دانست؛ زیرا نهاد دین در محتوای جامعه ایران علاوه بر استحکام و تثبیت در ذهنیت و گرایش‌های عمومی جامعه، دارای کارکردهای عمیق مستقیم و غیرمستقیم در سایر حوزه‌های فردی و اجتماعی است. شواهد متعدد در سطح دنیا و در بین ادیان مختلف، بیان‌گر آن است که مذهب موتور مولد سرمایه‌ی اجتماعی است (افشانی و همکاران، ۱۳۹۰). تأثیر دین در حفظ و بقاء نظام اجتماعی و نقش آن در تقویت همبستگی بین اعضای جامعه باعث شده است تا بسیاری از عالمان اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسان آن را به عنوان هسته محوری مطالعه‌های خود قرار دهند. یکی از ابعاد دین که تبلور دین در افراد به شمار می‌آید، مشارکت دینی است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۰). دورکیم^۳ برای مشارکت دینی اهمیت زیادی قائل است. از نظر او دین فقط نظامی از باورداشته‌ها و مفاهیم نیست، زیرا که دین نظام کنش و دربرگیرنده مناسک عملی است. از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکار، احساس‌های مذهبی تقویت و تجدید و حس وابستگی به قدرتی روحانی تشدید می‌گردد. ماهیت جمعی چنین گردهمایی‌هایی، شرکت‌کنندگان را به اهمیت گروه و جامعه در قالب آیین‌های مذهبی آگاه می‌سازد و به این ترتیب مشارکت دینی همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد و حفظ می‌کند (آخوندی و محلاتیان بابکی، ۱۳۹۵).

اغلب مشارکت دینی به انسان بینشی عمیق و گسترده می‌دهد و او را در درک خاستگاه و هویت خویش یاری می‌کند. مشارکت دینی در این پژوهش نیز، معطوف به کنش‌های دینی داوطلبانه است که همواره به دلیل مسلمان بودن مردم ایران بر سایر انواع مشارکت‌ها برتری داشته است؛ مانند شرکت در نماز جماعت و جمعه، شرکت در انواع مراسم مذهبی، شرکت در مراسم محرم و صفر، شرکت در مراسم شب‌های احیاء در ماه رمضان

1 . Loader & et al
2 . Prokschová
3 . Durkheim

و غیره. این نوع مشارکت می تواند باعث اجتماع عظیم ملی و یادآور ارزش‌ها و تقویت پیوندهای ملی شود. به طور کلی مشارکت دینی، به عنوان یکی از انواع مهم مشارکت و یکی از ابعاد اجتماعی دینداری به حساب می‌آید که عبارت است از حضور و مشارکت افراد در مراسم و مناسک دینی جمعی و سهیم شدن در برخی از هزینه‌های این مراسم و مناسک دینی می‌باشد که به صورت داوطلبانه و آگاهانه در مکان‌هایی هم چون هیأت‌های مذهبی، مساجد و منازل انجام می‌گیرد (غفاری و نیک بین صداقتی، ۱۳۹۱).

با توجه به اینکه محتوای برنامه درسی از نظر نقشی که در اهداف برنامه بازی می‌کند از اهمیت خاصی برخوردار است (زرعتی و همکاران، ۱۳۹۴). پس یکی از مهم‌ترین ابزارها برای تقویت این ارزش‌ها، محتواهای آموزشی هستند. محتوای آموزشی یکی از عناصر مهم در نظام آموزشی است که نیاز به توجهی روز افزون و دائمی دارد؛ زیرا این محتوا است که در ذهن و افکار دانش‌آموزان جای می‌گیرد و آنها را درگیر خود می‌سازد و در ساختن نگرش و رفتار آنها، تأثیر خود را به شدت هرچه تمام‌تر می‌گذارد. بنابراین، لازم است برای تک‌تک کلمات و جملات و مفاهیمی که در کتب آموزشی مطرح می‌گردد و قرار است بخشی از آینده دانش‌آموزان را بسازد، به صورت عمیق و دقیق برنامه‌ریزی و تأمل شود (علیزاده و علوی، ۱۳۹۴)، چراکه محتوای مطلوب کتاب‌های درسی می‌تواند دانش‌آموزان را به چالش فکری وادارد و از جمود فکری و ذهنی رها سازد و پاسخ‌گوی نیازمندی‌های عصر جدید انسان‌ها باشد (سمیعی و افضلخانی، ۱۳۹۲).

محتوای کتب درسی در پژوهش‌های مختلفی مورد بررسی قرار گرفتند. از جمله سلمانیان و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی چنین نتیجه گرفتند که مؤلفه گسترش اخلاقیات بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. همچنین توجه به مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی و انجام دستورات دینی نیز صورت گرفته است. اما مؤلفه‌های افزایش مسئولیت‌پذیری و شرکت در مراسم مذهبی توجه اندکی به خود اختصاص داده است. مولایی دزکی (۱۳۹۷) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسید که به نقش کارهای جمعی و گروهی در زنان کم توجهی شده و زنان را مناسب کارهای فردی دانسته و بالعکس به مشارکت و کار گروهی در مردان توجه خاص شده است. ضمناً ابطحی و محمدی‌مهر (۱۳۹۵) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که از میان متغیرهای مرتبط با توسعه سیاسی، تنها بر تعقل و علم‌گرایی و به طور کلی دانش، تأکید شده است، ولی ارائه و آموزش سایر متغیرهای مرتبط با توسعه سیاسی در کتابهای علوم اجتماعی، بسیار کم و ناچیز بوده است. ضیایی (۱۳۸۸) نیز در پژوهشی به این نتیجه رسید که میزان فراوانی مولفه‌های فرهنگ سیاسی مشارکتی از مولفه‌های فرهنگ سیاسی تبعی فراتر می‌رود. خوشنیا و خومسیاه^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که در کتب درسی باور و رفتار ۲۲.۸ درصد، جامعه‌پذیری و چرخه زندگی ۶۰ درصد، کلیشه‌ها و هویت ملی ۱۱.۴ درصد و نهاد اجتماعی و سیاسی ۵.۸ درصد دارند و ارزشی که در کتاب درسی غالب است، اجتماعی شدن و چرخه زندگی است. از آنجایی که کتب درسی ابزار اصلی آموزش در نظام آموزشی کشورها از جمله کشورماست و تاثیر که محتوای کتب درسی در تربیت سیاسی و دینی دارند، لذا بررسی محتوای این کتب در راستای شناخت دقیق محتوا حائز اهمیت فراوانی است. دغدغه‌ای که محقق را بر آن داشت تا به بررسی این موضوع بپردازد این بود که کتب مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی به‌عنوان کتبی که دربرگیرنده مفاهیم سیاسی، اجتماعی و... است، آیا مفاهیم مشارکت سیاسی و دینی در این کتب دیده می‌شوند. لذا هدف پژوهش حاضر

تحلیل محتوای کتب متوسطه اول و دوم بر اساس توجه به مشارکت سیاسی و دینی (مطالعه موردی: کتب مطالعات اجتماعی و جامعه شناسی) می باشد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، جزء تحقیقات کاربردی، از لحاظ رویکرد پژوهش جزء تحقیقات کیفی و از لحاظ روش گردآوری داده‌ها از نوع تحلیل محتوا است. کاربردی است چون از نتایج آن می توان در آموزش و پرورش بهره برد، کیفی است چون از ابزاری به نام پرسشنامه و روش آماری پیچیده استفاده نشده است.

برای جمع‌آوری اطلاعات و استخراج مطالب مربوط در این پژوهش از چارچوب تحلیل محتوا که کرایپندورف^۱ (۲۰۰۴، به نقل از دهقانی و امین خندقی، ۱۳۹۰) ارائه کرده استفاده شده است.

این چارچوب شامل موارد ذیل می باشد:

- متن داده‌هایی که تحلیل‌گر محتوا برای شروع تلاش تحلیلی خود در دسترس دارد.
- یک سوال تحقیقی که تحلیل‌گر به وسیله بررسی گسترده متن در جستجوی پاسخ آن است.
- یک ساختار تحلیلی که آن چه را که تحلیل‌گر در مورد متن می داند، اجرا می کند.
- استنباط‌هایی که در جهت پاسخ به سوالات تحقیق هستند و اساس کاربرد تحلیل محتوا هستند.

- اعتباریابی شواهد که استدلال و توجیه تحلیل محتوا را هماهنگ می کند.
- جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه کتب مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه اول و دوم می باشد. به دلیل محدود بودن جامعه آماری، نمونه آماری نیز همان جامعه آماری در نظر گرفته شده است و در پژوهش حاضر، برای گردآوری اطلاعات از چک لیست تحلیل محتوا استفاده شد که در دو بخش اصلی مشارکت دینی

و سیاسی طراحی شده است. واحد تحلیل در پژوهش حاضر، متن کتب درسی، کلمات، جملات و عبارات‌ها، تصاویر، پرسش‌ها و فعالیت‌های کتب مقطع دوره اول و دوم متوسطه بود.

نام کتاب	نام کتاب					مضمین	
	مطالعات اجتماعی	مطالعات اجتماعی	مطالعات اجتماعی	مطالعات اجتماعی	مطالعات اجتماعی		مؤلفها
کتاب						مشارکت دینی	
							نماز جماعت
							نماز جمعه
							مراسم ادعیه مانند دعای ندبه و...
							مراسم عزاداری
							مراسم شب های احیا
							حج
							اعیاد مذهبی
							مراسم اعتکاف
							هزینه کردن در مراسم مذهبی
							برگزاری مراسم دینی در منزل
							امر به معروف و نهی از منکر
						پرداخت خمس و زکات	
						تعاون	
						انفاق	
						وقف	
						صدقه دادن	
						ایثار	
						جهاد	
						مسئولیت پذیری در امور دینی	مشارکت سیاسی
					شرکت در انتخابات شورای شهر و روستا		
					شرکت در انتخابات مجلس		
					شرکت در انتخابات ریاست جمهوری		
					شرکت در انتخابات مجلس خبرگان		
					جریان های سیاسی		
					مبارزه با استبداد		
					بیداری اسلامی		
					همه پرسی		
					شرکت در راهپیمایی ها		
					مشارکت در جنگ		

برای تعیین و تامین روایی فهرست و آرسی تحلیل محتوا، روائی محتوایی این ابزار به قضاوت و داوری متخصصان استفاده شد. این امر در مورد پژوهش حاضر نیز رعایت شد و باتوجه به نظرات استاد راهنما و دیگر متخصصین تهیه و تدوین و اصلاح گردیده است.

برای اطمینان از پایایی تحلیل محتوا، سیاهه ها در اختیار دو نفر از صاحب نظران و کارشناسان ارشد قرار داده شد که به صورت موازی و همگام با تحقیق برنامه درسی مذکور را تحلیل محتوا نمایند. برای تامین پایایی چک لیست مورد استفاده از فرمول اسکات استفاده شد که مقدار ۰/۷۸ به دست آمد که پایایی مطلوبی می باشد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات پژوهش حاضر، از روش های آماری توصیفی (جدول ها و نمودارها برای توصیف فراوانی

مفاهیم مطرح شده در هر کتاب، فراوانی‌های مورد مشاهده و فراوانی مورد انتظار) و استنباطی (آزمون خی دو (مجذور کای^۱) و آزمون فریدمن^۲) استفاده شد.

یافته‌ها

در این قسمت فراوانی‌های مشاهده شده و مورد انتظار مولفه‌های مرتبط با مشارکت سیاسی و دینی در کتب درسی دوره اول و دوم متوسطه آمده است. در مورد فراوانی‌های مورد انتظار (Fe) فرض بر این گذاشته شد که باید در کتب مورد بررسی، به تناسب حجم کتاب‌ها، به هر یک از مفاهیم مورد مطالعه توجه شود. از این رو، تعداد کل مفاهیم مشاهده شده بر تعداد کل صفحات کتب مورد بررسی تقسیم شد و میانگین ۰/۰۴ به دست آمد. سپس با ضرب این مقدار در تعداد صفحات هر کتاب فراوانی مورد انتظار برای کتب دوره اول و دوم متوسطه به تفکیک به دست آمد.

جدول (۱) جدول توزیع کلی فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار در کتب درسی دوره اول و دوم متوسطه

مضمون	فراوانی	مفاهیم						
		اول متوسطه			دوم متوسطه			
		هفتم	هشتم	نهم	دهم	یازدهم	دوازدهم	
تعداد صفحات کتاب	۱۹۲	۲۰۰	۲۰۰	۱۴۴	۱۴۴	۱۲۸	۱۰۰۸	
مشارکت سیاسی	فراوانی مشاهده شده	۷	۵	۱۵	۷	۶	۳	۴۳
مشارکت دینی	فراوانی مورد انتظار	۸	۸	۸	۶	۶	۵	۴۱
مشارکت سیاسی	فراوانی مشاهده شده	۲	۸	۱	۹	۳	۰	۲۳
مشارکت سیاسی	فراوانی مورد انتظار	۸	۸	۸	۶	۶	۵	۴۱

همان‌طور که در جدول (۱) مشاهده در مجموع ۱۰۰۸ صفحه از شش کتاب مورد بررسی قرار گرفته شده است که در ادامه به تفکیک هر کتاب فراوانی و درصد مرتبط با هر شاخص آورده شده است. در ادامه از آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی مولفه‌های مشارکت سیاسی و دینی در کتب مورد بررسی استفاده شد.

جدول (۲) مربوط به رتبه‌های میانگین آزمون فریدمن برای تعیین رتبه‌ی میزان توجه به مولفه‌های مشارکت سیاسی و دینی در کتاب‌های درسی دوره اول و دوم متوسطه

مشارکت سیاسی	میانگین رتبه	رتبه	مشارکت دینی	میانگین رتبه	رتبه
شرکت در انتخابات شورای شهر و روستا	۸/۳۳	۵	نماز جماعت	۱۱/۵۸	۴
شرکت در انتخابات مجلس	۸/۳۳	۵	نماز جمعه	۸/۶۷	۸
شرکت در انتخابات ریاست جمهوری	۹/۶۷	۲	مراسم ادعیه مانند دعای ندبه و ...	۱۰/۰۸	۸
شرکت در انتخابات مجلس خبرگان	۸/۳۳	۵	مراسم عزاداری	۱۱/۹۲	۲
جریان‌های سیاسی	۷/۶۷	۷	مراسم شب‌های احیا	۸/۶۷	۸

1 . Chi square

2 . Friedman Test

۳	۱۱/۸۳	حج	۳	۸/۸۳	مبارزه با استبداد
۸	۸/۶۷	اعیاد مذهبی	۴	۸/۵۰	بیداری اسلامی
۸	۸/۶۷	مراسم اعتکاف	۵	۸/۳۳	همه پرسی
۱	۱۳/۵۸	هزینه کردن در مراسمات مذهبی	۱	۱۱/۳۳	شرکت در راهپیمایی ها
۸	۸/۶۷	برگزاری مراسم دینی در منزل	۹	۷	مشارکت در جنگ
۸	۸/۶۷	امر به معروف و نهی از منکر	۱۱	۵/۷۵	گرامیداشت مناسبت های انقلابی و مذهبی
۸	۸/۶۷	پرداخت خمس و زکات	۶	۸	مشارکت در امور محل
۵	۱۰/۵۸	تعاون	۱۰	۶/۹۲	احترام به قوانین کشور
۷	۱۰/۱۷	انفاق	۱۱	۵/۷۵	عضویت در نهادهای سیاسی مثل بسیج و...
۷	۱۰/۱۷	وقف	۸	۷/۲۵	مسئولیت پذیری سیاسی
۶	۱۰/۲۵	صدقه دادن			
۶	۱۰/۲۵	ایثار			
۸	۸/۶۷	جهاد			
۶	۱۰/۲۵	مسئولیت پذیری در امور دینی			

بر اساس نتایج حاصل از جدول شماره (۲)، در مشارکت سیاسی مولفه شرکت در راهپیمایی با میانگین رتبه ۱۱/۳۳ در رتبه اول، شرکت در انتخابات ریاست جمهوری با میانگین رتبه ۹/۶۷ در رتبه دوم قرار دارند. در مشارکت دینی نیز، مولفه های هزینه کردن در مراسمات دینی با میانگین رتبه ۱۳/۵۸ در رتبه اول و مراسم عزاداری ۱۱/۹۲ در رتبه دوم قرار دارند.

جدول (۳): مربوط به معناداری آزمون فریدمن برای رتبه بندی مولفه های مشارکت سیاسی و دینی در کتاب های درسی دوره اول و دوم متوسطه

	مشارکت سیاسی	مشارکت دینی
خی دو	۱۴/۳۶	۲۰/۶۰
درجه آزادی	۶	۶
سطح معنی داری	۰/۴۲۳	۰/۳۰۰

بر اساس نتایج، با توجه به اینکه مقدار سطح معنی داری به دست آمده (۰/۴۲۳ و ۰/۳۰۰) بیشتر از ۰/۰۵ می باشد، لذا می توان چنین نتیجه گرفت که اختلاف میانگین رتبه ای بین مولفه های مشارکت سیاسی و دینی در کتب مورد بررسی معنی دار نمی باشد.

بحث و نتیجه گیری

نتایج بیانگر آن بود که در کل توجه به مفاهیم مشارکت سیاسی و دینی در کتب مطالعه اجتماعی دوره اول متوسطه و جامعه شناسی دوره دوم متوسطه در حد مطلوب و انتظار نبود. همسو با نتایج این پژوهش در مولفه مشارکت دینی تا حد زیادی با نتایج پژوهش سلمانیان و همکاران (۱۳۹۹) همسو می باشد؛ چرا که به مولفه های مسئولیت پذیری و شرکت در مراسمات مذهبی کمتر پرداخته شده است.

در مولفه مشارکت سیاسی نیز با نتایج پژوهش مولایی دزکی (۱۳۹۷) تا حدی ناهمسو است. ایشان در پژوهش خود چنین نتیجه گرفته بود که انعکاس مشارکت در جنگ و انتخابات به عنوان عناصر اصلی مشارکت سیاسی از وضعیت مطلوبی برخوردار است، همچنین با پژوهش خوشنیا و خومسیاه (۲۰۱۹) نیز همسو

می‌باشد، چرا که در پژوهش مذکور نیز میان توجه به مولفه‌های مشارکت سیاسی در کتب مورد مطالعه در حد مطلوب گزارش نشده بود.

در تبیین این یافته‌ها می‌توان چنین گفت که مشارکت پدیده پیچیده‌ای است که به تعداد بسیار زیادی متغیر وابسته می‌باشد و دست کم می‌توان گروهی از متغیرهای مستقل را که اصالتاً درونی هستند (روانشناختی و شناختی) و آنهایی که از محیط بیرونی اجتماعی و سیاسی فرد ناشی می‌شوند را در نظر گرفت. این سه دسته از متغیرها به شدت مرتبط و به هم آمیخته هستند. به گونه‌ای که هر تغییری در هر کدام از آنها مشارکت را افزایش یا کاهش می‌دهد و هر تحلیل و تبیینی که فقط مبتنی بر یکی از این متغیرها باشد گمراه کننده و ناقص است. بنابراین درجه‌موفقیت مشارکت بستگی به عوامل مختلفی دارد که باید فراهم باشند. برای شناخت امکان مشارکت فعال توجه و شناخت این عوامل ضروری به نظر می‌رسند (راش، ۱۳۹۲).

مشارکت سیاسی به عنوان یک رفتار و هنجار اختیاری انسانی، همانند هر عمل اختیاری دیگر، معلول باورها و اندیشه‌های افراد جامعه دانست. به عبارت دیگر مشارکت سیاسی، ریشه در فرهنگ سیاسی مشارکتی جامعه دارد. میزان مشارکت و شدت و ضعف مردم در مشارکت سیاسی وابسته به میزان مقبولیت نظام‌های سیاسی است، هرچه مشارکت سیاسی مردم در یک نظام سیاسی بیشتر باشد، مقبولیت نظام بیشتر است. طبیعی است که مشارکت سیاسی مردم، مولود به رسمیت شناخته شدن چنین حقی برای آنان است و این امر در مطالعات مربوط به حقوق اساسی انسان و ملت‌ها بررسی می‌شود. قوانین اساسی، جلوه‌گاه حقوق اساسی یک ملت و از جمله حق او جهت مشارکت در زندگی سیاسی خویش است. بنابراین حقوق و قانون اساسی از یک سو همچون ابزاری در خدمت علوم سیاسی به هدف نهادینه کردن مشارکت سیاسی مردم عمل می‌کند و از سوی دیگر به منزله ساختاری است که رفتار سیاسی مردم و دولت را سامان داده، تحدید و تعریف می‌نماید و بر حسن اجرای آن نظارت می‌کند. لذا کشورهای توسعه یافته و کشورهای توسعه نیافته از نظر شاخص‌های توسعه و مشارکت با هم تفاوت‌های اساسی دارند، در کشورهای توسعه یافته میزان مشارکت سیاسی مردم بسیار پایین است. در حالی که در نظام‌های دموکراتیک و مدل حکومت‌های مردم سالارانه، به ویژه حکومت مردم‌سالاری دینی، اساس و بنیان شکل‌گیری حکومت براساس رأی و نظر مردم است. لذا مقوله مشارکت می‌تواند به حذف فاصله و شکاف میان حاکمیت و مردم بینجامد، چرا که مردم وقتی احساس کنند که بین آنان و حاکمیت فاصله‌ای نیست و حاکمیت را از آن خود تلقی کنند، آگاهانه و آزادانه و از روی اختیار و یا میل و اشتیاق، در توسعه ملی، مشارکت همگانی و فعال خواهند داشت (موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۸).

بارزترین مشارکت‌ها در نظام اسلامی، انتخابات است. مطابق اصل ششم قانون اساسی جمهوری اسلامی «در جمهوری اسلامی ایران امور کشور باید به اتکا آرای عمومی اداره شوند، از راه انتخابات، انتخابات رییس جمهور، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اعضای شوراها و نظایر این‌ها، یا از راه همه پرسی در مواردی که در اصول دیگر این قانون معین می‌گردد (دارابی، ۱۳۹۶).

لازم است افراد فعالانه در انتخابات شرکت نموده و با دقت، وسواس و با مشارکت فعال و فراگیر با انتخابات مدیران کارآمد، در کارآمدی و تثبیت بیشتر نظام سیاسی خویش نقش آفرینی نمایند. از این‌رو است که مسئولان وظیفه دارند تا با استفاده از حضور گسترده ملت در این آزمون ملی، تلاش مضاعف برای افزایش کارآمدی نظام در سطح بین‌المللی و داخلی، القای روحیه‌ی تعاون و همکاری و اعتلای نظام و حداکثر بهره‌وری

از نهادها، سازمان‌ها و زیرمجموعه‌های خویش، هماهنگ‌سازی اجزای نظام، آسیب‌شناسی مستمر و رفع کاستی‌ها و مشکلات موجود و بکارگیری نیروهای متعدد و متخصص به عمل آید، تا زمینه‌ساز کارآیی، کارآمدی، تثبیت، اعتبار و اقتدار نظام سیاسی در عرصه‌های بین‌المللی باشند (قنائی و قیصری، ۱۳۹۶).

با توجه به آنچه گفته شد، لازم است به نحو مطلوبی به مولفه‌های مشارکت سیاسی در کتب دوره اول و دوم متوسطه، به ویژه در دروسی مثل مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی پرداخته شود، چرا که بسترسازی مطلوب برای نهادینه کردن مشارکت سیاسی افراد از طریق کتب درسی برای آینده کشور امری ضروری است.

از طرفی، مشارکت دینی در جامعه اسلامی ایران از جمله محورهای اصلی است. هیچ جامعه شناخته شده‌ای نیست که در آن نوعی از دین وجود نداشته باشد. دین در بسیاری از جوامع جزء بنیادی و اساسی از فرهنگ است که هنجارآفرینی و نقش‌آفرینی مهمی در حیات اجتماعی انسان ایفا می‌کند. دین ترکیبی از باورها و اعمال است. مراسم و مناسک از اعمال دینی است که بخش گسترده‌ای از کنش‌های اجتماعی ما را شکل می‌دهند. تنوع، گستردگی، پویایی، تأثیر فرا زمان و مکان، از جمله ویژگی‌های مراسم و مناسک دینی در فرهنگ جامعه ماست. در کشور ما که اسلام و مذهب شیعی رواج دارد مراسم و مناسک دینی بخش وسیعی از رفتار ما را شکل می‌دهد. علاوه بر مناسکی مانند نماز و روزه، مراسم متعدد و متنوعی همراه جشن سرور در قالب اعیاد مذهبی مانند عید فطر و ولادت اولیای دینی و یا سوگواری انجام می‌پذیرد. گستردگی، قدمت و پویایی این مراسم و مناسک در فرهنگ کشور ما چنان است که می‌توان گفت کمتر پدیده اجتماعی در کشور به این وسعت می‌رسد (جمشیدی‌ها و قبادی، ۱۳۸۲).

یکی از راهکارهایی که می‌تواند محیط پیرامون انسان را برای رفتارهای اخلاقی مناسب‌تر گرداند، برگزاری مراسمات مذهبی و دینی و مشارکت در اینگونه مراسمات است. مراسمات مذهبی و دینی مانند عزاداری سیدالشهداء، نمازهای جماعت، خواندن دعاها، ماثوره مانند دعای کمیل، توسل و... نقش پر رنگی در توجه انسان به اخلاق و معنویت بازی می‌کنند. تحقیقات آماری نیز نشان داده، با شروع مراسمات ماه محرم و افزایش رونق عزای سیدالشهداء، جرم و جنایت در جامعه کاهش چشمگیری پیدا می‌کند. در حقیقت تمام این مراسمات توجه انسان را به خداوند معطوف می‌کند و همین امر سبب دوری انسان از شیطان می‌شود (قبادی، ۱۳۸۱).

شیطان زمانی بر انسان مسلط می‌شود که یاد خداوند را فراموش کند. خداوند می‌فرماید:

«سَتَحُوذُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ (سوره مجادله، آیه ۱۹): شیطان بر آنان مسلط شده و یاد خدا را از خاطر آنها برده؛ آنان حزب شیطانند!»

از طرف دیگر بی‌توجهی به مراسمات مذهبی و کم‌رنگ شدن یاد خدا در جامعه، سبب بروز بی‌اخلاقی‌ها در میان مردم می‌شود. در این راستا، انعکاس مفاهیم مرتبط با مشارکت دینی در کتب درسی حائز فراوانی است. پیشنهاد می‌شود به مولفه‌های بیداری اسلامی، مشارکت در جنگ، گرامیداشت مناسبت‌های انقلابی و مذهبی و عضویت در نهادهای سیاسی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول توجه بیشتری شود. همچنین به مولفه‌های نماز جماعت، نماز جمعه، مراسم ادعیه مانند دعای ندبه و...، مراسم شب‌های احیا، حج، اعیاد مذهبی، مراسم اعتکاف، برگزاری مراسم دینی در منزل، امر به معروف و نهی از منکر، پرداخت خمس و زکات، و جهاد در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول توجه بیشتری شود. همچنین پیشنهاد می‌شود به مولفه‌های گرامیداشت مناسبت‌های انقلابی و مذهبی، مشارکت در امور محل، احترام به قوانین کشور، عضویت

در نهادهای سیاسی و مسئولیت‌پذیری سیاسی در کتب جامعه‌شناسی دوره متوسطه دوم و به مولفه‌های نماز جمعه، اعیاد مذهبی، مراسم اعتکاف، امر به معروف و نهی از منکر، پرداخت خمس و زکات، تعاون، انفاق، وقف، صدقه دادن، ایثار، جهاد و مسئولیت‌پذیری در امور دینی در کتب جامعه‌شناسی دوره متوسطه دوم توجه بیشتری شود.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول به عنوان محقق و نویسنده دوم به عنوان استاد راهنمای مقاله استخراجی از پایان‌نامه می‌باشند.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند است که جا دارد از زحمات استاد راهنما جناب آقای دکتر رنج‌دوست تقدی و تشکر کنم.

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

منابع

- ابطحی، مصطفی؛ محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۹۵). توسعه سیاسی در کتابهای علوم اجتماعی: تحلیل محتوای کتابهای علوم اجتماعی در دوره متوسطه. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۱۳۱، ۷۷-۹۳.
- افشانی، علیرضا؛ عسگری ندوشن، عباس؛ حیدری، محمد؛ نوریان نجف آبادی، محمد (۱۳۹۰). رابطه دینداری با سرمایه اجتماعی در شهر نجف آباد. *فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۱۲(۴۴)، ۲۵۹-۲۸۴.
- آخوندی، محمدباقر؛ محلاتیان بابکی، مریم (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت دینی دانشجویان دانشگاه بیرجند. *فصلنامه علمی ترویجی مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان*، ۱۰(۴)، ۷-۳۹.
- جمشیدیه، غلامرضا؛ قبادی، علیرضا (۱۳۸۲). تحلیل جامعه شناختی از مراسم و مناسک دینی با تأکید بر مراسم عاشورا. *مجله تاریخ اسلام*، ۲۰، ۱-۸.
- خوش‌فر، غلامرضا؛ امینیان، صدیقه؛ میرزاخانی، شهربانو (۱۳۹۶). تحلیل مشارکت سیاسی شهروندان؛ مطالعه موردی شهروندان شهر گرگان. *فصلنامه مطالعات سیاسی*، ۹(۳۶)، ۱۱۹-۱۴۸.
- دارابی، علی (۱۳۹۶). *رفتار انتخاباتی در ایران*. تهران: سروش.
- دهقانی، مرضیه و امین خندقی، مقصود (۱۳۹۰). تحلیل بر وضعیت موجود طراحی برنامه درسی تربیت اجتماعی دوره راهنمایی بر مبنای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و اسناد مرتبط برنامه درسی. *پژوهش‌های برنامه درسی*، ۱(۲)، ۱۳۱-۱۷۶.
- راش، مایکل (۱۳۹۲). *جامعه سیاست*، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: سمت.
- زراعتی، معصومه؛ غضنفری، فاطمه؛ مهراندوز، آمنه (۱۳۹۴). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های همدلی*. مجموعه مقالات همایش ملی آموزش ابتدایی.

سلمانیان، زهرا؛ قاسمی کفرودی، صفیه؛ حشمتی فر، لیلیا (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم ابتدایی بر اساس مشارکت در فعالیت‌های دینی. سومین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم، سمیعی، اعظم؛ افضل خانی، مریم (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ی ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن براساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۲ - ۱۳۹۱. *مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های برنامه‌ی درسی، انجمن مطالعات برنامه‌ی درسی ایران*، ۳(۲)، ۱۱۹-۱۳۶.

علیزاده، مزده؛ علوی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان مقطع سوم ابتدایی (تألیف ۱۳۹۲) از منظر اصول انتخاب محتوای آموزشی در قرآن کریم. *فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۷(۱)، ۷۱-۹۰.

غفاری، غلامرضا؛ نیک بین صداقتی، فاطمه (۱۳۹۱). مشارکت فرهنگی زنان و رفاه خانواده در بین زنان خانه دار منطقه ۹ شهر تهران. *فصلنامه علمی- ترویجی جامعه، فرهنگ و رسانه*، ۱(۲)، ۸۳-۹۴.

غفاری، مسعود و کاویانی زرین، بهروز (۱۳۹۰). بررسی روند مشارکت شهروندان استان کردستان در انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۷۶-۸۴. *فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هفتم، شماره اول*، ۸۸-۱۱۰.

قبادی، علیرضا (۱۳۸۱). بررسی کارکردهای اجتماعی مراسم دینی با تاکید بر مراسم عاشورا، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه تهران.

قنائی، فاطمه؛ قیصری، نوراله (۱۳۹۶). مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی (ترجیحات رأی‌دهی) مردم از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره). *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، ۷(۲۲)، ۹۹-۱۲۱.

محسنی، منوچهر و جاراللهی، عذرا (۱۳۸۲). مشارکت اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات آرون.

محمدی، حمزه (۱۳۸۸). بررسی جامعه شناختی کاهش مشارکت سیاسی شهروندان. *زرببار*، ۶۴، ۲۰۶-۲۲۳.

موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت (۱۳۹۸). شاخص‌های مکتب حضرت امام خمینی (ره). پژوهش و تدوین: مؤسسه فرهنگی قدر ولایت.

موسوی، زهرا؛ موسوی، رفیع؛ حیدری، حسین (۱۳۹۰). بررسی میزان پای بندی به مناسک و رفتارهای دینی و عوامل مؤثر بر آن مورد مطالعه دانش آموزان شهر زنجان. *مجله تخصصی جامعه شناسی*، ۱(۱)، ۱۴۹-۱۷۳.

مولایی دزکی، نرگس (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کیفی کتاب هاب درسی دوره ابتدایی از منظر توجه به روحیه کارجمعی و مشارکت، اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی ایران، تهران.

نکونام، زهرا (۱۳۹۴). آموزش و پرورش و تربیت سیاسی دانش آموزان، کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در علوم تربیتی و روانشناسی و آسیب های اجتماعی ایران، تهران.

Alelaimat, M. S. (2019). Factors affecting political participation (Jordanian universities students' voting: field study 2017-2018). *Review of Economics and Political Science*, 2365-9980.

Herdiansah, A. G. (2022). Political Participation Convergence in Indonesia: A Study of Partisan Volunteers in the 2019 Election. *Jurnal Politik*, 4(2), 16.

Khusniyah, N. L., & Khomsiyah, I. (2019). Culture and Religion Value in E-English Textbook for Junior High School: A Content Analysis. *Schemata: Jurnal Pasca Sarjana IAIN Mataram*, 8(1), 17-24.

Prokschová, D. (2021). Contextualizing Student Political Participation: Comparison of the Czech Republic and East and West Germany.